

Kołodziej, Edward

"Mazowsze Północne w XIX i XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956", zebr. i przygotował Janusz Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 30/2, 206-207

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mazowsze Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956, zebrał i przygotował Janusz Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, ss. 552

Ten obszerny tom, zawierający źródła do dziejów Północnego Mazowsza został opublikowany nakładem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie, Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku i Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta w Warszawie. O tym, że publikacja ta była bardzo potrzebna miejscowej społeczności, świadczy też lista sponsorów, na której znalazły się m.in. urzędy wojewódzkie, urzędy miejskie, regionalne towarzystwa naukowe i kulturalne.

Zamieszczone w wydawnictwie źródła dotyczą najważniejszych wydarzeń i procesów politycznych, społeczno-gospodarczych, oświatowych i kulturalnych regionu. Wiele miejsca zajmują też źródła dotyczące przebiegu powstań narodowych i wojen. Mazowsze Północne było bowiem w dużym stopniu zapleczem gospodarczym i strategicznym Warszawy; można powiedzieć, że region ten nie tylko żywił, ale i bronił stolicy zagrożonej od północy i północnego wschodu przez Niemcy i Rosję.

Książka składa się z krótkiego wstępu pióra profesorów Ryszarda Kołodziejczyka i Adama Koseskiego, wprowadzenia doc. dr. hab. Janusza Szczepańskiego, dziesięciu rozdziałów zawierających źródła, wykazu publikowanych dokumentów, ilustracji (wraz z ich wykazem), indeksu miejscowości, indeksu nazwisk i wykazu skrótów archiwalnych.

Rozdział I zawiera źródła z okresu 1795–1815, kiedy to Mazowsze Północne znalazło się w posiadaniu króla pruskiego, a następnie weszło w skład Księstwa Warszawskiego. W kolejnych rozdziałach zamieszczono materiały z okresu Królestwa Kongresowego (1815–1830), powstania listopadowego (1830–1831), okresu międzypowstaniowego (1831–1861), okresu przygotowań do kolejnej walki z carskim zaborcą i jej dramatycznego przebiegu (1861–1864), epoki popowstaniowej (1865–1914), I wojny światowej i wojny polsko-sowieckiej (1914–1920), okresu I Rzeczypospolitej (1921–1939), lat II wojny światowej (1939–1945), a wreszcie pierwszych lat Polski Ludowej zakończonych „polskim październikiem” 1956 r. Można polemizować, czy celowe jest połączenie lat I wojny światowej z pierwszym okresem istnienia niepodległej Polski; rok 1918 jest przecież powszechnie uznaną datą graniczną. W poszczególnych rozdziałach liczba przekazów źródłowych waha się od 43 (rozd. VIII) do 64 (rozd. VII). Na ogół rozdziały początkowe zawierają więcej materiałów publikowanych (często trudno dostępnych dla badaczy regionalnych), w rozdziałach następnych zaś zamieszczono przeważnie archiwalia. W obu przypadkach należy podkreślić znakomitą znajomość przez autora wszystkich najważniejszych źródeł do dziejów Północnego Mazowsza. Autor zastrzega, że nie publikuje dokumentów łatwo dostępnych i powszechnie znanych. Większość przekazów źródłowych pochodzi z Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych oraz archiwów państwowych (i ich filii) z Warszawy, Krakowa i Płocka. Zamieszczając dokumenty archiwalne, opublikowane już przez innych wydawców, podano zarówno sygnatury archiwalne, jak i tytuły publikacji. Autor stara się publikować różnorodne i przeciwstawne źródła, ilustrujące to samo ważne wydarzenie czy proces dziejowy. Dobrym tego przykładem są dokumenty z okresu powstania styczniowego i okresu Polski Ludowej.

Wiele nieznanych archiwaliów z lat I wojny światowej można znaleźć w rozdziale VII. Są tu m.in. materiały na temat stacjonowania na terenie północnego Mazowsza pododdziałów Legionów Polskich. W meldunku żołnierza Posterunku Werbunkowego Wojsk Polskich w Baranowie w pow. Przasnysz z 14 grudnia 1916 r. czytamy m.in.: „Nastrój ludności w stosunku do nas zmienia się ciągle na naszą korzyść. Wieczorami urządzamy w naszej kwaterze poga-

wędkę, na które coraz więcej ludzi przychodzi, pilnie i z uwagą słuchają o wojsku polskim i jego przejściach bojowych. Pożądanem jest, aby Komisaryat Werbunkowy Wojsk Polskich postarał się o broszurkę z opisami walk legionowych i portrety wodza Piłsudskiego i pułkowników, które by można między lud rozdzielić i tym sposobem w szerszych rozmiarach zaznajomić go z naszymi dążeniami” (dok. nr VII 27).

Wśród dokumentów z okresu po II wojnie światowej zwraca uwagę tekst protestu Polskiego Stronnictwa Ludowego, w którym partia ta kwestionuje wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego ze stycznia 1947 r. w okręgu wyborczym nr 4: „Zarówno w okresie przedwyborczym, jak i w czasie wyborów na terenie powiatów Działdowo, Mława, Przasnysz, Ostrołęka, Maków i Ostrów Maz. panowały stosunki niesłychanego terroru, maltretowania i szykanowania tej części ludności, która wykazywała swoją niezależność oraz nie chciała się podporządkować propagandzie stronnictw zablokowanych oraz agitacji władz bezpieczeństwa. W okolicach Bogatego aresztowano 50 wyborców spośród 80, którzy podpisali listę PSL; w Działdowie pod groźbą rewolwerów zmuszono członków Polskiego Stronnictwa Ludowego do przejścia do Stronnictwa Ludowego; w powiecie Ostrów Maz. aresztowano ponad 50% sołtysów” (dok. nr X 36).

Teksty obcojęzycznych dokumentów opublikowano w tłumaczeniu na współczesny język polski, natomiast pisownię pozostałych tekstów pozostawiono w oryginale. W tego typu wydawnictwach, obejmujących duży zakres chronologiczny, pozostawienie dawnej pisowni i składni jest korzystne, m.in. dlatego, że rozszerza krąg odbiorców, np. o językoznawców. Często pozostawienie drobnych błędów językowych w najnowszych przekazach źródłowych ubarwia relacje; tak np. w dokumencie nr X 55, dotyczącym posiedzenia w Komitecie Politycznym PZPR w Wyszakowie 26 III 1956 r., termin „kult jednostki” pisany jest dużymi literami — prawdopodobnie autor protokołu uznał że „kult jednostki” to inne określenie Stalina.

Autor nie opracował przypisów rzeczowych ani biogramów osób występujących w tekstach publikowanych dokumentów. Czy jednak wydawnictwo to wymaga tego typu pomocy? Wydaje mi się, że celem Autora było przede wszystkim zgromadzenie najważniejszych i typowych źródeł do dziejów regionu i możliwie szybkie ich opublikowanie. Wydawnictwo ma w zasadzie nie 552 strony, lecz dwukrotnie więcej, gdyż zostało wydrukowane w formacie A-4, liczba zaś nazwisk wymienionych w publikowanych źródłach przekracza 7 tys. Sądzę zresztą, że w odniesieniu do dużych edycji źródeł najnowszych można niekiedy odstąpić od sztywnych zasad publikowania dokumentów. Taką politykę prowadzą m.in. wydawcy amerykańscy, publikujący m.in. dokumenty Departamentu Stanu. Z kolei wydawcy austriaccy, trzymający się sztywno zasad wydawniczych opracowanych przez mediewistów, publikują źródła współczesne stosunkowo rzadko. Natomiast w Polsce, z wielu powodów, dużych edycji źródeł najnowszych wydaje się jeszcze mniej.

Reasumując, sądzę, że decyzja Autora o rezygnacji z aparatu naukowego w omawianym wydawnictwie była słuszna. Otrzymaliśmy, powstały na podstawie żmudnej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej, zbiór najważniejszych źródeł do dziejów Północnego Mazowsza, zbiór przydatny nie tylko dla uczniów, nauczycieli, studentów i działaczy kulturalno-oświatowych, ale i dla badaczy dziejów tego regionu. Na zakończenie podkreślić należy staranną szatę graficzną, ciekawą okładkę i interesujące fotografie. Sądzę, że publikacja ta może stanowić wzór do naśladowania dla innych społeczności regionalnych w Polsce.

Edward Kołodziej
Warszawa